

Patroon en argument

Een dubbelfeestbundel bij het emeritaat van William Van Belle en Joop van der Horst

Onder redactie van Freek Van de Velde, Hans Smessaert, Frank Van Eynde, Sara Verbrugge

Met bijdragen van Liesbeth Augustinus (KU Leuven), Hans Broekhuis (Meertens Instituut), Filip Buekens (KU Leuven), Paul Claes (KU Leuven), Marja Clement (University of Zürich), Timothy Coleman (U Gent), Bert Cornillie (KU Leuven), Evie Coussé (University of Gothenburg), Kristin Davidse (KU Leuven), Georges De Schutter (UA), Hendrik De Smet (KU Leuven), Lorenz Demey (KU Leuven), Gunther De Vogelaer (University of Münster), Sarah D'Hertefelt (KU Leuven), Sylvain Dieltjens (KU Leuven), Kristien Dieussaert (KU Leuven), Luk Draye (KU Leuven), Flip Droste (KU Leuven), Els Elffers (UvA), Kurt Feyaerts (KU Leuven), Dirk Geeraerts (KU Leuven), Marinel Gerritsen (Radboud U Nijmegen), Paul Gillaerts (KU Leuven), Elvira Glaser (University of Zürich), Pierre Godin (UCL), Ingeborg Harmes (University of Münster), Priscilla Heyndrickx (KU Leuven), Jack Hoeksema (RU Groningen), Wim Honselaar (UvA), Matthias Hüning (FU Berlin), Leen Janssen (KU Leuven), Theo Janssen (VU Amsterdam), Karolien Janssens (UA), Koen Jaspaerts (KU Leuven), Evelien Keizer (University of Vienna), Wim Klooster (UvA), Karen Lahousse (KU Leuven), Béatrice Lamiroy (KU Leuven), Odo Leys (KU Leuven), Ester Magis (VUB), Ann Marynissen (University of Cologne), Patrick Meuris (KU Leuven), Jan Noordegraaf (VU Amsterdam), Jan Nuyts (UA), Bert Oben (KU Leuven), Albert Oosterhof (KU Leuven), Jan Pekelder (Sorbonne, Paris, Charles University in Prague), Harry Perridon (UvA), Jill Puttaert (VUB), Arend Quak (UvA), Tom Ruetten (HU Berlin), Gijsbert Rutten (Leiden University), Walter Schaeken (KU Leuven), Ina Schermer-Vermeer (UvA), Ineke Schuurman (KU Leuven), Hans Smessaert (KU Leuven), Jan Strop (UvA), Dorien Van de Mierop (KU Leuven), Freek Van de Velde (KU Leuven), Hans Van de Velde (Utrecht University), Johan van der Auwera (UA), Sander van der Harst (Utrecht University), Marijke van der Wal (Leiden University), Jacques Van Keymeulen (U Gent), Daniël Van Olmen (UA, University of Lancaster), Marc van Oostendorp (Leiden University), Vincent Vandeghinste (KU Leuven), Roxane Vandenberghe (U Gent), Aleydis Vandebossche (VUB), Wim Vandenbussche (VUB), Ton vanderwouden (Meertens Instituut), Willy Vandeweghe (U Gent, KANTL), Frank Van Eynde (KU Leuven), Sara Verbrugge (KU Leuven), Jean-Christophe Verstraete (KU Leuven), Ulrike Vogl (University of Vienna), Rik Vosters (VUB), Fred Weerman (UvA), Roland Willemyns (VUB), Eline Zenner (KU Leuven)

© 2014 by Leuven University Press / Presses Universitaires de Louvain / Universitaire Pers Leuven, Minderbroedersstraat 4, B-3000 Leuven (Belgium)

ISBN 978 94 6270 014 7

D / 2014 / 1869 / 59

Distributed by Leuven University Press

<http://upers.kuleuven.be/nl/book/9789462700147>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported License: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/>

**FREEK VAN DE VELDE, HANS SMESSAERT
FRANK VAN EYNDE, SARA VERBRUGGE (RED.)**

PATROON *en* ARGUMENT

**Een dubbelfeestbundel
bij het emeritaat van**

WILLIAM VAN BELLE

EN

JOOP VAN DER HORST

UNIVERSITAIRE PERS LEUVEN

Overdruk uit Patroon en argument - ISBN 978 94 6270 014 7 - © Universitaire Pers Leuven 2014

PATROON EN ARGUMENT

Patroon en argument

Een dubbelfeestbundel bij het emeritaat van
William Van Belle en Joop van der Horst

Onder redactie van

Freek Van de Velde

Hans Smessaert

Frank Van Eynde

Sara Verbrugge

UNIVERSITAIRE PERS LEUVEN

© 2014 Universitaire Pers Leuven / Leuven University Press / Presses Universitaires de Louvain. Minderbroedersstraat 4, B-3000 Leuven

Alle rechten voorbehouden. Behoudens de uitdrukkelijk bij wet bepaalde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, op welke wijze ook, zonder de uitdrukkelijke voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgevers.

ISBN 978 94 6270 014 7

D/ 2014 / 1869 / 58

NUR: 623

Ontwerp cover: Griet Van Haute

Opmaak: Friedemann BVBA

Inleiding

“twee hoogleeraren, sieraden hunner universiteit, die hun tijd niet te kostbaar achtten om in breedvoerige betoogen hun vooropgezette meening kracht van bewijs te geven”

(uit: Jacobs, A.H. 1899. *Vrouwenbelangen. Drie vraagstukken van actueelen aard*. Amsterdam: L.J. Veen)

Op 1 oktober 2014 zwaaiden twee hoogleraren Nederlandse taalkunde af aan de Leuvense universiteit: William Van Belle en Joop van der Horst. Jarenlang hebben ze hun stempel gedrukt op de opleiding. Een gunstig stempel, zeker als je de mening vraagt van de afgestudeerden, want beiden waren populaire docenten. En dat bereikten ze niet door het niveau van hun vakken te laten zakken in een slecht ingelicht idee van hoe je de studenten ter wille kunt zijn. Integendeel, het basisvak syntaxis van William Van Belle was voor tal van studenten een onneembare horde, en gold als een efficiënte manier om de onvermijdelijke schifting van de eerstejaarsstudenten door te voeren, en Joop van der Horst stond bekend om zijn Hollandse zuinigheid als het op cijfers geven aankwam. Meer dan één gevorderd student uit de bovenbouw die ervan uitging dat de buit al binnen was en er zich gemakkelijk van afmaakte bij het studeren, keek ontzet naar zijn resultatenblad, waar een kletterende onvoldoende voor Middel Nederlands op stond. Wat hen dan wel zo populair maakte, was hun beider volslagen gebrek aan capsones. Thesistudenten werden hartelijk ontvangen, verstandige vragen tijdens of na het college werden uitvoerig behandeld, minder verstandige vragen werden tactvol afgehandeld en uitnodigingen voor deelname aan extracurriculaire activiteiten werden meestal aangenomen. Die pretentieloze, joviale aanpak kenmerkte trouwens ook hun omgang met de collega's. In een departement waar soms stennis gemaakt wordt over bagatellen – de universiteit is hierin niet anders dan enige andere werkplek – was William, als departementsvoorzitter gedurende vele jaren, de juiste man op de juiste plaats om de sociale brandjes te blussen voor ze uitsloegen. Het is ook niet verwonderlijk dat beide heren het uitstekend met elkaar

konden vinden. Ze zijn vrienden geworden, en daar heeft hun emeritaat naar verluidt niets aan veranderd. Net zoals bij de studenten was hun joviale reputatie niet gebaseerd op opportunisme. Menig collega heeft aan William en Joop een hardnekkige wetenschappelijke tegenstander gehad: ze waren bepaald niet uit het lood te slaan in verwoede discussies op doctoraatsverdedigingen, lezingen en op papier, en konden tot wanhoop én ontzag van hun collega's uit het niets doorslaande argumenten tevoorschijn toveren die een zorgvuldig opgebouwd en onwankelbaar geacht standpunt van tafel vermochten te vegen. Met de titel van dit boek, *Patroon en argument*, en met het motto dat boven deze inleiding prijkt, hebben we hulde willen brengen aan het karakter en de beroepsernst van deze twee bijzondere neerlandici, en met name aan hun vermogen om patronen bloot te leggen in het taalgebruik, in zijn historische, sociale en pragmatische dimensies, en hun betoog overtuigend te maken door het te ondersteunen met een verbijsterend scala aan doortimmerde argumenten. Dat het woord *patroon* een extra betekenis heeft, die enigszins vloekt met het *ni dieu ni maître* gehalte van de jubilarissen, moet de lezer maar voor lief nemen.

Deze twee hoogleraren, wars van opportunistische vleierij of gekonkel, zullen erg gemist worden aan het departement. We dachten dan ook dat het passend was om dit dubbelemeritaat te markeren met iets tastbaars. We zaten met de handen in het haar, want je kunt niet met eender wat komen aanzetten. In zijn boek *Taal op drift* (2013, dus kort vóór zijn eigen emeritaat) laat Joop zich laatsdunkend uit over de studenten van de Deense taalkundige Otto Jespersen (1860 - 1943), die de legendarische hoogleraar bij zijn afscheid bedachten met een bloemenvaas, wat de auteur toch een beetje minnetjes vond. Géén bloemenvaas dus. Een huldealbum dan? Dat lag niet voor de hand. Huldealbums zijn niet populair, vooral bij contribuanten. Daar zijn verschillende redenen voor. Allereerst dat ze bibliometrisch minder doorwegen dan tijdschriftartikelen, wat ze in het huidig tijdsgewricht een verlieslatende post maakt. Verder is het afgelopen decennium een grootscheepse generatiewissel aan de gang, waardoor academici in de leeftijdsklasse tussen zeg 55 en 75 jaar, een voltijdse baan hebben aan het vullen van huldealbums voor hun emeriterende collegae. Als je een oproep doet om een bijdrage te leveren voor een huldealbum, loop je het risico dat je te weinig reacties krijgt, of alleen van mensen die verder niet veel om handen hebben, zodat de auteurslijst een flauwe afspiegeling is van de eigenlijke waardering

onder collega's. In ons geval liepen we het bijkomende risico dat er zich een scheve verdeling van hulde-artikelen voor elk van beide emeriti zou kunnen voordoen: een stroom artikelen voor William en een paar halve kladjes voor Joop, of vice versa. Die bezwaren hebben we onverschrokken genegeerd, en we zijn gaan peilen naar interesse, en kijk: dat bleek buitengewoon mee te vallen. Bijna iedereen die we aanschreven was enthousiast, al zijn sommige collega's er uiteindelijk niet toe gekomen ook werkelijk een stuk in te leveren, vaak om begrijpelijke redenen. Niettemin bleken er ook na deze onvermijdelijke selectie nog ruim voldoende stukken voorhanden om een bundel mee te vullen. Eigenlijk was dat een nieuw probleem: het was al vroeg duidelijk dat we de kaap van de 500 bladzijden makkelijk zouden ronden, waardoor de kostprijs voor het uitgeven schrikbarend steeg. Daar kwam van uitgeverswege nog de begrijpelijke bezorgdheid bij dat het boek daardoor nog meer onverkoopt zou worden dan een in het Nederlands geschreven verzamelband over taalkunde toch al is: een aanzienlijk deel van de potentiële afzetmarkt is als auteur betrokken bij het boek, en gaat zich niet bovenop het presentexemplaar nog een tweede exemplaar aanschaffen. En als de situatie aan onze faculteit representatief is, en ook elders de vakbibliotheken kampen met krimpende budgetten voor de aanschaf van boeken, onder andere door de hoog oplopende kosten voor tijdschriftabonnementen, dan moeten ook van die kant geen royale bestelorders verwacht worden. We willen de Universitaire Pers Leuven dan ook van harte bedanken de uitgave van dit boek te hebben willen ondersteunen. Daarvoor moeten we eigenlijk ook Joop van der Horst zelf dankbaar zijn, want die heeft veel eigen werk in het fonds van de UPL, zodat die zich toch ook een beetje moreel onder druk gezet gevoeld moet hebben. Niettemin kon de uitgave natuurlijk alleen tot stand komen met bijkomende financiering. Daarvoor willen we van harte de volgende subsidieverstrekkers bedanken: de opleiding Taal & Bedrijf, de onderzoeksgroep ComForT, het Centrum voor Computerlinguïstiek (CCL), de groep Reasoning, Argumentation & Thinking, de faculteit Letteren en het tijdschrift *Leuvense Bijdragen*. Een bijzondere vermelding verdient Willy Smedts, die het grootste deel van het budget voor zijn rekening nam, Dorien Van de Mierop, die de budgetten van Taal & Bedrijf vrijgaf en Walter Schaeken, die geld kon vrijmaken van de groep Reasoning, Argumentation & Thinking. Het lijkt ons redelijk dat de gefêteerden deze gulheid te gelegener tijd testamentair vereffenen. Verder willen we ook de reviewers bedanken die de stukken mee nagelezen

hebben en de auteurs hebben behoed voor overgeslagen stappen in de redenering, over het hoofd gekeken vakpublicaties of onzorgvuldige formuleringen. Het is een lange lijst: Liesbeth Augustinus, Johan van der Auwera, Ronny Boogaart, Julie Van Bogaert, Kenneth Boumann, Geert Brône, Filip Buekens, Ingrid Van Caneghem-Ardijns, Peter-Arno Coppen, Evie Coussé, Jeroen Van Craenenbroeck, Kristin Davidse, Johan De Caluwé, Steven Delarue, Lorenz Demey, Karen Deschamps, Filip Devos, Sigurd D'hondt, Sylvain Dieltjens, Lobke Ghesquière, Paul Gillaerts, Jan Goossens, Jan Heylen, Priscilla Heynderickx, Jack Hoeksema, Koen Jaspaert, Dany Jaspers, Jacques Van Keymeulen, Karen Lahousse, Alexandra Lenz, Sterre Leufkens, Piet Mertens, Dorien Van De Microop, Frank van Meurs, Jan Nuyts, Marc van Oostendorp, Albert Oosterhof, Tom Ruetten, Gijsbert Rutten, Ineke Schuurman, Jan Stroom, Michiel de Vaan, Reinhild Vandekerckhove, Willy Vandeweghe, Jean-Christophe Verstraete, Ton van der Wouden en Eline Zenner.

We hopen dat de bijdragen in dit boek de inspiratie zullen vormen voor nieuw werk, want we kunnen ons niet voorstellen dat Joop en William hun emeritaat in ledigheid zullen doorbrengen.

Freek Van de Velde
Hans Smessaert
Frank Van Eynde
Sara Verbrugge

INHOUD

Deel I Syntaxis en morfologie

<i>Willy Vandeweghe</i> De ANS en het plaatsschema van de hulpwerkwoorden	17
<i>Pierre Godin</i> Over IPP, 'lange en korte infinitieven' en aanverwante constructies: werkwoorden over de grenzen heen van de morfologie, de syntaxis en de semantiek	33
<i>Frank Van Eynde, Liesbeth Augustinus, Ineke Schuurman & Vincent Vandeghinste</i> Het verrassende resultaat van een copulativiteitspeiling	47
<i>Harry Perridon</i> Enige opmerkingen over de vorm van persoonlijke voornaamwoorden in koppelzinnen	63
<i>Hendrik De Smet</i> De integratie van Engelse leenwerkwoorden in het Nederlands	75
<i>Georges De Schutter</i> Een overzicht van PP-objecten en PP-complementen	89
<i>Hans Broekhuis</i> Dubbel-voorzetselobjectconstructies?	103
<i>Timothy Coleman</i> Nog eens de dubbel-voorzetselobjectconstructie	115
<i>Odo Leys</i> Nog eens de trajectconstructies van het type <i>de trap op</i>	129

Wim Honselaar & Evelien Keizer

De semantische categorie Tijd in *Functional Discourse Grammar*:
syntaxis en semantiek van voorzetselloze temporele uitdrukkingen
in het Nederlands 143

Karen Lahousse & Béatrice Lamiroy

Grammaticalisatie en taalvergelijking: Nederlands *het is zo dat*
vs Frans *c'est ainsi que* 163

Ton van der Wouden

Is hier sprake van een nieuwe existentiële constructie? 179

Marja Clement & Elvira Glaser

Hoe krijg je dit gepubliceerd?
'Krijgen'-constructies in het Nederlands 195

Daniël Van Olmen & Johan van der Auwera

Over *zo'n* en zo meer 215

Ina Schermer

Manneken Pis en wandelaar Bastet.
Over lidwoordloze eigennaamsgroepen en de (ontbrekende)
correspondentie met een naamwoordelijk gezegde 229

Luk Draye

Man en *men*: een wereld van verschil 241

Wim G. Klooster

Re *er* 255

Jan Pekelder

Het Nederlandse subject een taalteken?
Over SUB-PV-DOB- en PV-SUB-DOB-strings 271

Fred Weerman

De januskop van complexiteit 285

Deel II

Historische taalkunde en historiografie

Marc van Oostendorp

De geboorte van de jambe uit de geest van het Nederlands 303

Sander van der Harst & Hans Van de Velde

Wordt leggen schijnbaar of werkelijk liggen? 315

Bert Cornillie

Over de subjectieve lezing van dreigen in het 16de- en
17de-eeuwse Nederlands.

Historische pragmatiek vs contact-geïnduceerde taalverandering 329

Evie Coussé & Freek Van de Velde

Hulpwerkwoordselectie in drieledige perfecta met een modaal.
Een alternatieve historische verklaring

349

Ingeborg Harmes

Wat zou het?

Een synchrone en diachrone analyse van *zou(den)* 365

Karolien Janssens & Jan Nuyts

Me dunkt!

Een diachrone blik op dunken 379

Marijke van der Wal & Gijsbert Rutten

Negatieverschijnselen revisited 393

Gunther De Vogelaer & Roxane Vandenberghe

Omwille van Joop

Een onderzoek naar de geschiedenis van een
voorzetsluitdrukking

407

Jack Hoeksema

De opkomst van aan als verbindend element in
maatnomenconstructies

421

Matthias Hüning
Over complexe preposities en convergentie 433

Jan Stroop
't Ene *dan* is 't andere niet 447

Aad Quak
De Oudnederlandse appellatieven op *-ing* 459

Albert Oosterhof & Paul Gillaerts
Zijn pachtbrieven formulieren?
Het formulaire karakter van pachtcontracten uit het Leuvense
schepenarchief 479

Ann Marynissen & Theo A.J.M. Janssen
Vroegnieuwnederlands voor commercie en cultuur 499

Dirk Geeraerts
Zellig Harris en het contemporaine corpuslinguïstische
distributionalisme 513

Jan Noordegraaf
Verre verwanten.
D.C. Hesseling (1859-1941) over taal en taalverandering 523

Deel III Pragmatiek, toegepaste taalkunde & taalpolitiek

Filip Buekens
'Buiten de taal treden' – wat zou dat kunnen betekenen? 539

Lorenz Demey & Hans Smessaert
Logische geometrie en pragmatiek 553

<i>Leen Janssens, Sara Verbrugge, Kristien Dieussaert & Walter Schaeken</i> Maar hoe zit dat eigenlijk?	565
<i>Paul Claes</i> Claus als retoricus	579
<i>Kristin Davidse</i> Constructionele semantiek en pragmatiek in de analyse van gekloofde zinnen	593
<i>Els Elffers</i> Uitroepende zinnen	609
<i>Patrick Meuris</i> Structuursignalen in verklarende teksten	625
<i>Jean-Christophe Verstraete & Sarah D'Hertefelt</i> Polariteitsomkering bij insubordinatie	639
<i>Sylvain Dieltjens & Priscilla Heynderickx</i> Vertrouwen in de oncoloog? Analyse van consultaties in een palliatief zorgtraject	653
<i>Kurt Feyaerts & Bert Oben</i> Prettig leedvermaak. Onderzoek naar gelaagde betekenissen in het CORINTH-corpus	667
<i>Dorien Van De Mierop</i> Een verkenning van de pragmatische functies van directe rede in narratieven	683
<i>Flip Droste</i> Het Nederlands Bedreigd? Bullshit!	697
<i>Marinel Gerritsen</i> Vlamingen en Nederlanders: van cross- naar intercultureel onderzoek	707

<i>Koen Jaspaert</i> En is 't de tale niet, wat is 't dan dat mij kwelt	723
<i>Ester Magis, Jill Puttaert, Aleydis Van den Bossche, Wim Vandenbussche, Rik Vosters & Roland Willemyns</i> Tussen adoptiekoe en zmelteef: iets over de houdbaarheidsdatum van 'verse woorden' in Vlaamse en Nederlandse kranten	735
<i>Jacques Van Keymeulen</i> De afkortingencultus	747
<i>Ulrike Vogl</i> "Als u meer talen kent, lijdt uw moedertaal": studenten Nederlands en hun visie op taal	759
<i>Eline Zenner, Tom Ruetten & Freek Van de Velde</i> Taalkeuze in personeelsadvertenties: een verkennend onderzoek door drie science floor managers	771

Vroegnieuw Nederlands voor commercie en cultuur

Ann Marynissen

(Universität zu Köln)

Theo A.J.M. Janssen

(VU Amsterdam)

Het in 1500 verschenen *Laatmiddelvlaamse* boek narrenschip is in de herdrukken ontvlaamt, zeer ingrijpend in 1504 en nagenoeg geheel in 1548, vermoedelijk met als doel het boek een gunstiger debiet te verschaffen in de Lage Landen van de 16de eeuw. Daarin domineerde niet Vlaanderen, maar het economisch en cultureel bloeiende Antwerpen. Toch is de taal van de herdrukken geen Brabants, maar Vroegnieuw Nederlands, zonder regionale kenmerken. De doelgroep was kennelijk voldoende vertrouwd met een bovengewestelijk Nederlands. Verkend wordt hoe die taal ontstaan kan zijn.

1. Inleiding

Sebastian Brants boek *Dasz Narrenschyff* (1494), voorzien van meer dan honderd houtsneden van onder anderen Albrecht Dürer, werd in het Duitse taalgebied een bestseller en al gauw, dankzij de Latijnse versie *Stultifera Nauis* van Jakob Locher (1497), in heel de humanistische letterenrepubliek. Het succes van Brants werk leidde tot de Vlaamse bewerking: *Dit is der zotten ende der narren scip* (Anonymus 1500). De Vlaamse dialectkenmerken van de tekst zijn in de Antwerpse herdrukken van 1504 en 1548 vervangen door niet-regionale vormen, mogelijk vanuit een commercieel motief. Zo meldt Willemyns (1997: 188) dat werk van de Bruggeling Anthonis de Roovere van vóór 1480 in 1562 in Antwerpen gedrukt is door Jan van Ghelen, die ‘er zeker geen graten in zal hebben gezien de hem toevertrouwde teksten aan zijn vermeend koperspubliek aan te passen’.

Dat na 1500 het Laatmiddelvlaams niet langer de taal was die goed verkocht, is één ding. Maar hoe wisten de bezorgers van de herdrukken wat dan wél de taalvormen waren die de doelgroep verkoos? Die zijn niet typisch Brabants, maar bovengewestelijk. De aanpassing van het narrenschip is in 1504 vrij consequent doorgevoerd en nagenoeg voltooid in 1548. Kennelijk is toen al een vrij stabiele groep taalgebruikers vertrouwd geweest met een bovengewestelijke voertaal. Waardoor kan er een gezaghebbende groep ontstaan zijn die deze taal gebruikte?

In sectie 2 presenteren we typisch Vlaamse kenmerken van de editie 1500 om die in sectie 3 te vergelijken met de corresponderende taalvormen in de edities 1504 en 1548. In sectie 4 bezien we wat de grondslag voor de ontvlaamsing van het boek geweest kan zijn.

2. Het narrenschip (1500): Laatmiddelvlaams

Volgens het colofon is het boek *dit is der zotten ende der narren scip* gedrukt door Guide Coopman in Parijs. In het voetspoor van Zarncke (1854: 249) is aangenomen dat de bewerker een Brabander was. Ten onrechte, het is een Vlaming blijkens veel klank- en spelvormen (Janssen & Marynissen 2013).¹ Het volgende overzicht en tabel 1 laten dit zien.

a. Prothesis en procope van h

De tekst heeft vaak een voorgevoegde *h* voor een klinker: *hu* voor *u*, *hulieden*, *hu zeluen*, *hu tonghe*; *hellefste* voor *elfde*; *heischen/heischt* voor *eisen/eist*; *hachten* voor *achten*; *hende*, *heynde* voor *einde*; *helders* voor *elders*; *haf* voor *af*; *hueren* voor *uren*; *heeren* voor *eeren*. Ook op morfemgrenzen zijn er hypercorrecte *h*'s: *onhendelic* en *onheyndelicke* voor *oneindig*; *ghehacht* voor *geacht*; *verhachten* voor *verachten*; *gheheychent* (een vorm van *eigenen*). Wegval van *h*, het tegengestelde verschijnsel, is in de volgende vormen geattesteerd: *den als* voor *den hals*; *adder* voor *hadder*; *oonen* voor *hoonen*, *oft* voor *hof*, *antieren* voor *hantieren*.

Procope en prothesis van *h*, twee kenmerken die met elkaar gepaard gaan, rekent Van Loey (1980: §121) tot het Vlaamse dialect: al in de 13de eeuw wordt de *h* in Vlaanderen vaak niet meer geschreven, terwijl er omgekeerd hypercorrecte *h*'s optreden. Wel verschijnen in West-Brabant sporadisch procope en prothesis van *h* tot in het begin van de

14de eeuw, zo merkt hij op: ‘wat misschien niets anders dan Vlaamse invloed in de spelwijze is’ (§113).

b. Spelling ou voor oe

Eveneens typerend voor Middelvlaams is de spelling *ou* voor *oe* vóór labialen en gutturalen, zoals *roupen*, *bouc*, alternerend met de spelling *oe* (Van Loey §121). In de volgende woorden: *roupende*, *verslouch*, *op-slouch*, *vlouken*, *ghenouch*, *onghenouchten*, *voughen*, *voucht*, *houckxkins*, *souken*, *beroumen*, *beroumenisse* heeft Coopmans uitgave *ou*-spelling naast grafieën met *oe*, zoals in *versoect*, *ghenoechten*, *voeght*. Van Loey (§85a) stipt aan dat de *ou*-vormen ook in Zeeland en Brabant voorkomen, en in de 15de eeuw in Holland.

c. Ontronding

Coopmans boek bevat enkele attestaties met een ontronde korte vocaal, ontstaan uit *u*: *aldis* ‘aldus’, *diinct* ‘dunkt’, *lettel* ‘luttel’. De vormen *diinct* en *lettel*, met *i* en *e* uit *u*, zijn ingweonismen: men vindt ze in West-Vlaanderen, Zeeland, Holland, sporadisch in Gent, zelfs in Antwerpen en meer zuidwaarts in Brabant, mogelijk als gevolg van Vlaamse expansie (Van Loey §19, §10b). In het 13de-eeuwse ambtelijke Nederlands wordt *dunken* in West- en Oost-Vlaanderen altijd ontrond tot *dincken* (Mooijaart 1992: 107-108).

d. Palatalisaties

Eveneens westelijk zijn woordvormen met palatale korte *u* vóór *r* + consonant (vaak een dentaal), al dan niet ontstaan door umlaut (Goossens 1980: §2.3): *sturtene*, *dinsturten*, *bloetsturtighen* [sic], *turren*, *burse*. Dergelijke vormen met *u* leest men vooral in Vlaanderen, vaak in Gent (Van Loey §37). Vooral in Brabant en oostelijker zijn *o*-vormen, zoals *storten*, *borstel*, in de meerderheid (Van Loey §35).

Ook de *eu*’s vóór *r* in vormen als *deur* ‘door (voorzetsel)’, *deurgaens*, *deur vloghen*, *deurzwelghen*, zijn relictten van westelijke palatalisatie van de door rekking uit *u* ontstane lange vocaal *oo* vóór *r* (Van Loey §61, Opm. 1).

e. Ei/ee

Opvallend is het grote aantal *ei*-vormen, ontstaan uit wgm. *ai*. De diftong *ei* komt zowel in woorden mét als zonder umlautfactor voor: *beteikenen, hem cleiden, einighen, geisselt, gheheil, gemeyn/ghemeynlic, meinen/meyninghe, smeiken, steinen* (werkwoord), *versteyndde, versteintheit, verordeilen, vleisch, vleischelicker, weilde, heiten/heit/gheheiten, weint, meister, alleine, leyken, cleyd/cleideren, stein* (substantief), *bein/beinen/beyndren, beisten/beistelijcker, breid, deil, meist, gheist/gheistelic, leyken, teiken/teikenen* (substantief), *beilde*.

Verscheidene woordvormen variëren tussen *ei* en *ee*, zoals in: *alleene/alleine, beesten/beisten, beestelic/beystelicker, gheest/gheist, beelde/beilde, meister/meester, weinen/wenen, weilde/weelde, cleyderen/cleedren, meinen/meenen, steinen/versteenen, gheistelicken/gheestelike, beyn/been*.

Ei-vormen die door umlaut zijn ontstaan, komen het vaakst voor in het westen van Limburg, Brabant, Utrecht en het oosten van Oost-Vlaanderen (Van Loey §59; Goossens §4.2.5). Daarnaast wijst Van Loey (§59, Opm. 4) op bevreemdende *ei*-vormen in West-Vlaanderen, soms ook in Holland en Oost-Vlaanderen in umlautloze positie in *alleine, bein, stein, wein, meister, cleid, gheist, ordeil*. Willemyns (1971: 52-91), die in het Laatmiddellbrugs in gesloten lettergreep frequent *ei*-spellingën heeft aangetroffen, betoogt dat deze *ei*-vormen voor een verkorte uitspraak van de lange *e* staan.

Bij het woord *heilig* is enkele malen een vorm met *ee* voor *ei* geattesteerd: *helighen* (3x) ‘heilige’: dergelijke monoftongen zijn onmiskenbaar Vlaams (Van Loey §59; Goossens §4.2.14; Berteloot 1984: dl. 2, kaart 118: *heilig/helig*).

f. Ontbreken van diftongering

Voor diftongering van wgm. *û* > *uu*, een proces dat in Zuid-Brabant in het begin van de 14de eeuw, zo niet eerder, van start gegaan is (Van Loey §88a; Goossens §4.1.7), is er geen evidentie. Weliswaar staat naast de Vlaamse vorm *nu* het Brabantse bijwoord *nou* en komt *ou* vóór *w* voor in de hapax *uutspouwen*, maar niet-gediftongeerde vormen zoals *scuwen, scuwet, huwen, huwelicke, ghehuwet, ghehuden* (vrouwen), die vooral Oost-Vlaams zijn (Van Loey §89), zijn de regel.

g. S-meervoud, ook bij monosyllaba

Voor de meervoudsvorming van substantieven past de auteur de volgende regels toe:

Persoonsnamen op *-er*, *-aar*, *-ier* en *-eur* hebben nagenoeg altijd *-s* als meervoudsuitgang, bijvoorbeeld *meisters*, *looftuters*, *gheckers*, *bespotters*; *leeraers*, *mordenaers*, *dronckaerts*, *woekeraers*; *putiers*, *botteliers*, *crudeniers*, *vettewariers*; *procureurs*, *senoteurs*, *dictateurs*, *doctours*. Uitzonderingen zijn: *dochteren*, *vaderen*, *ouderen* en de stapelvorm *kijnderen*.

Nomina op *-er*, *-en*, *-el* die geen persoon aanduiden, krijgen steeds de uitgang *-en*: *voghelen*, *hameren*, *eselen*, *ackeren*, *bekeren*, *enghelen*, *regghelen*, *tigghelen*, *exemplen*, *dieuelen* en de stapelvorm *eyeren*.

Het *s*-meervoud is kenmerkend voor de westelijke dialecten van het Nederlands. De *s*-pluralis is al in het Vroegmiddelnederlands in het Vlaams en Hollands de gangbare vorm bij masculina op *-er(e)*, *-aere*, *-eur* en *-ier*, terwijl het Brabants, Limburgs, Gelders en Utrechts dan nog enkel *e*- of *en*-meervouden hebben. De verbreiding van het *s*-meervoud over de woordenschat is geleidelijk verlopen; bij nomina op *-en* en *-el* is het in de 13de eeuw nog zeer zeldzaam in het Vlaams en Hollands (Marynissen 1996: 409).

Ook monosyllabische nomina hebben in Coopmans boek soms een pluralis op *-s*. Het meervoud van de persoonsnaam *man* is normaal *mannen*, maar viermaal verschijnt de vorm *mans*: *de mans willen vrouwen wesen* (hoofdstuk 4), *waer toe die vrouwen dicwijl bet raden ende helpen dan de mans* (hoofdstuk 48), *de mans ... ter kerken comen* (hoofdstuk 106). In rijmpositie duikt in plaats van *zotten* eenmaal het meervoud *zots* op: *Die willen verbetren de wercken gods / zijn boose narren ende quade zots* (hoofdstuk 28). Als meervoud van de zaaknaam *schoe(n)* verschijnt driemaal *scoens*, driemaal *scoen*, bijvoorbeeld *Die scoens zijn als coe mulen breid* (hoofdstuk 4) en *maecte hem yseren scoen* (hoofdstuk 44). Monosyllabische *s*-meervouden verschijnen in de 13de eeuw alleen in het Vlaams. Het zijn vormen uit de spreektaal, die zelden in de schrijftaal voorkomen (Marynissen 1996: 218-224).

De auteur hanteert het pluralissysteem dat in het 13de-eeuws Vlaams gebruikelijk was. Hieruit blijkt zijn Vlaamse taalachtergrond en tevens zijn archaïsche schrijfgewoonten. Zo is amper een halve eeuw later *-s* als meervoudssuffix in de dagboeknotities die Christiaan Munters (1972) uit het Limburgse Kuringen bij Hasselt tussen 1529 en 1545 bijhield, veralgemeend bij meerlettergreppige persoonsnamen op *-r* (*helbaerdiers*,

luthers, procureers, visitatoers) en verschijnt ook geregeld de meervouds-
bij polysyllabische zaaknamen die uitgaan op *-er, -el* of *-en* (*cloesters, slotels, waeghens*).

Conclusie

De auteur van het narrenschip is een Vlaming. Wel wisselt hij soms Vlaamse klankvormen af met niet specifiek Vlaamse vormen. Zo verschijnt *u, uwe* (bezittelijk voornaamwoord) naast *hu* (persoonlijk voornaamwoord), *als* naast *hals, heylighen* naast *helighen, weelde* naast *weil-*
de, roepen naast *roupen, aldus* naast *aldis* en *nu* naast *nou*. De variatie laat onverlet dat het taalgebruik onmiskenbaar Vlaams gekleurd is. Het Vlaams van Coopmans boek wijst er samen met literair-historische gegevens op (Janssen & Marynissen 2013)² dat de Gentse humanist Josse Bade (1462-1535), vanaf 1492 werkzaam in Frankrijk, eerst in Valence en Lyon en later in Parijs, de auteur is.

3. Taalverschillen tussen het narrenschip van 1500 en de herdrukken van 1504 en 1548

Amper vier jaar nadat het narrenschip in Parijs uitgebracht is, verschijnt er in 1504 een Antwerpse herdruk en in 1548 een volgende. Lexicaal zijn de herdrukken nagenoeg gelijk aan de *editio princeps*, maar de spelen klankvormen zijn aangepast. De Vlaamse dialectkenmerken zijn in twee fases verwijderd: in 1504 zeer ingrijpend en in 1548 nagenoeg geheel, zoals tabel 1 laat zien.

	1500 (PARIJS)	1504 (ANTWERPEN)	1548 (ANTWERPEN)
VLAAMSE DIALECT-KENMERKEN		ONTVLAAMSING	ONTVLAAMSING
hypercorrecte <i>h</i>	<i>hu, hulieden, hu tonghe hende/heynde, onhendich, ondeheyndelicke heischen helders hachten, hachtende, ghehacht, verhachten hellefste</i>	<i>u, u lieden, u tonghe eynde, <u>onhendich</u>, onteyndelicken eysschen/<u>heyschen</u> elders achten/<u>hachten</u>, achtende, geacht, verachten ellefste</i>	<i>u, u lieden, u tonghe eynde, oneyndich, oneyndelijke eysschen elders achten, achtende, gheacht, verachten ellefste</i>

	1500 (PARIJS)	1504 (ANTWERPEN)	1548 (ANTWERPEN)
VLAAMSE DIALECT- KENMERKEN		ONTVLAAMSING	ONTVLAAMSING
	<i>heeren</i> <i>haf</i> <i>hueren, huere</i> <i>gheheychent</i>	<i>eeren</i> <i>af</i> <i>uren, huere</i> <i>gheheychent</i>	<i>eeren</i> <i>af</i> <i>uren, ure</i> <i>gheeechent</i>
wegval van <i>h</i>	<i>als</i> <i>adder</i> <i>oonen</i> <i>oft</i> <i>antieren</i>	<i>hals</i> <i>hadder</i> <i>oonen</i> <i>hof</i> <i>antieren, hantieren</i>	<i>hals</i> <i>hadder</i> <i>hoonen</i> <i>hof</i> <i>hantieren</i>
spelling <i>ou</i> voor <i>oe</i>	<i>onghenouchten,</i> <i>ghenouch</i> <i>voughen, voucht</i> <i>verslouch, opslough</i> <i>houcxkins</i> <i>vlouken</i> <i>beroumen,</i> <i>beroumenisse</i> <i>souken</i> <i>roupende</i>	<i>onghenoechten,</i> <i>ghenoech</i> <i>voeghen, voecht</i> <i>versloech, op sloech</i> <i>houcxken</i> <i>vloeken</i> <i>beroemen, beroumenisse</i> <i>soeken</i> <i>roepende</i>	<i>onghenoechten,</i> <i>ghenoech</i> <i>voeghen, voecht</i> <i>versloech, op sloech</i> <i>hoecxkens</i> <i>vloecken</i> <i>beroemen, beroemenisse</i> <i>soecken</i> <i>roepende</i>
ontronding	<i>aldis</i> <i>diinct</i> <i>lettel</i>	<i>aldus</i> <i>dunct</i> <i>luttel</i>	<i>aldus</i> <i>dunct</i> <i>luttel</i>
palatalisatie o/u	<i>turren</i> <i>burse</i> <i>sturtene, dinsturten,</i> <i>bloetsturtighen</i>	<i>turren</i> <i>borse</i> <i>storttene, stoertene,</i> <i>dat instortten,</i> <i>bloetstorttinghen</i>	<i>torren</i> <i>borse</i> <i>storten, dinstorten,</i> <i>bloetstortinghen</i>
palatalisatie oo/eu	<i>deur</i> (voorz.) <i>deurgaens</i> <i>deur vloghen</i> <i>deurzwelghen</i>	<i>doer</i> <i>doerghaens</i> <i>doer vloghen</i> <i>doerzwelgen</i>	<i>door</i> <i>doorgaens</i> <i>door vloghen</i> <i>doorswelghen</i>
<i>ee</i> voor <i>ei</i>	<i>helighen</i>	<i>heylighen</i>	<i>heyligen</i>
<i>ei</i> voor <i>ee</i>	<i>beteikenen, beteikent</i> <i>hem cleiden</i> <i>einighen, einich</i> <i>geisselt</i> <i>gheheil</i> <i>gemeyn, ghemeynlic</i> <i>meyninghe, meynen</i> <i>smeiken, smeikenden</i>	<i>beteykenen, beteykent</i> <i>hem cleiden</i> <i>eenighen, enich</i> <i>gheesselt</i> <i>gheheel</i> <i>gemeyn, ghemeinlic</i> <i>meyninghe, meynen</i> <i>smeiken, smeekenden</i>	<i>beteykenen, beteykent</i> <i>hem cleeden</i> <i>eenighen, eenich</i> <i>gheesselt</i> <i>geheel</i> <i>gemeyn, gemeynlic</i> <i>meininge, meynen</i> <i>smeeken, smeekenden</i>

	1500 (PARIJS)	1504 (ANTWERPEN)	1548 (ANTWERPEN)
VLAAMSE DIALECT- KENMERKEN		ONTVLAAMSING	ONTVLAAMSING
<i>ei voor ee</i>	<i>steinen</i> (ww.), <i>versteyndde</i> , <i>versteintheit</i> <i>verordeilen</i> <i>vleisch, vleischelicker</i>	<i>steinen</i> (ww.), <i>versteynde</i> , <i>versteentheyt</i> <i>veroerdeylen</i> , <i>veroerdeelt</i> <i>vleisch, vleischelicker</i>	<i>steen</i> (ww.), <i>versteende</i> , <i>versteentheyt</i> <i>verordeelen, verordeelt</i> <i>vleysch/vleesch</i> , <i>vleysschelijcker</i> <i>weelde</i>
	<i>weilde</i> <i>heiten, heit, gheheiten</i> <i>weint</i> <i>meister</i> <i>alleine</i> <i>leyken</i> <i>cleideren, cleyd</i>	<i>weelde</i> <i>heyten, heit, geheiten</i> <i>weint</i> <i>meister/meester</i> <i>alleyne/alleene</i> <i>leycke</i> <i>cleyderen/cleederen</i> , <i>cleyt/cleet</i>	<i>heyten, heyt, gheheeten</i> <i>/gheheyten</i> <i>weent</i> <i>meester</i> <i>alleene</i> <i>leecke</i> <i>cleederen, cleet</i>
	<i>stein</i> <i>bein, beinen, beyndren</i> <i>beisten, beistelijcker</i> <i>breid</i> <i>deil</i> <i>meist</i> <i>gheist, gheistelic</i> <i>teiken, teikenen</i> <i>beilde</i>	<i>stein/steen</i> <i>been, beenen, beenderen</i> <i>beesten, beestelicker</i> <i>breyder</i> <i>deel</i> <i>meest</i> <i>gheest, geestelicke</i> <i>teiken, teykenen</i> <i>beelde</i>	<i>steen</i> <i>been, beenen, beenderen</i> <i>beesten, beestelicker</i> <i>breet</i> <i>deel</i> <i>meest</i> <i>gheest, gheestelicke</i> <i>teeken, teikenen</i> <i>beelde</i>
<i>u/ou vóór</i> <i>w/ in auslaut</i>	<i>nou/nu</i> <i>uutspouwen</i> <i>scuwen, scuwet</i> <i>huwelicke, huwene</i> , <i>ghehuwet, ghehuden</i>	<i>nau/nu</i> <i>uutspuwen</i> <i>scuwen/schouwen</i> , <i>scuwet</i> <i>huwelike, houwen</i> , <i>ghehuwet, gehuden</i>	<i>nu</i> <i>wt spouwen</i> <i>schouwen, schouwet</i> <i>houwelijcke, houwen</i> , <i>ghehouwet, ghehouden</i>
<i>monosyllabisch</i> <i>s-meervoud</i>	<i>mans/mannen</i> <i>zots (rijm)/zotten</i> <i>scoens/scoen</i>	<i>mans/mannen</i> <i>sots (rijm)/sotten</i> <i>scoens/scoen</i>	<i>mans/mannen</i> <i>sodts (rijm)/sotten</i> <i>schoenen/schoen</i>

Tabel 1: Vlaamse dialectkenmerken in de Parijse editie van 1500 en de overeenkomstige vormen in de Antwerpse herdrukken van 1504 en 1548

Als de Parijse editie afwisselt tussen Vlaamse en niet uitsluitend Vlaamse klank- en spelvormen (zie par. 2), vermeldt kolom 2 van de tabel alleen de Vlaamse, met uitzondering van Brabants *nou* naast Vlaams *nu*. In kolom 3 en 4 worden met de Vlaamse dialectvormen de vormen uit de Antwerpse edities vergeleken die er in dezelfde tekstpositie mee corresponderen. Onderstreept zijn de Vlaamse vormen die behouden zijn in de Antwerpse edities, en de *ei*-vormen die in het Brabants niet bevreemdend zijn.

De typisch Vlaamse taalkenmerken van de *editio princeps* zijn in de editie van 1504 merendeels door bovengewestelijke Vroegnieuwnederlandse vormen vervangen. Zo zijn de hypercorrecte *h*'s geschrapt, maar toegevoegd zijn de *h*'s die in het Vlaamse dialect in de anlaut ontbreken. De spellingen *ou* vóór labialen en gutturalen zijn vervangen door *oe*. De Vlaamse ontrondingen en palatalisaties zijn ongedaan gemaakt.

De ontvlaamsing van de tekst in 1504 is niet volledig: de woorden *onhendich*, *heyschen*, *hachten*, *huere* en *gheheychent* hebben soms nog een hypercorrecte *h*; bij *oonen* en *antieren* is de geprocopeerde *h* niet of soms niet hersteld. In *houckxken* en *beroumenisse* is de spelling *ou* blijven staan. De palatale vocaal *u* in *turren* is niet gewijzigd in *o*. In de positie vóór *w* duiken nog niet-gediftongeerde *uu*'s op: *scuwen*, *huwelike*, *ghehuwet*, *gehuden*, *uutspuwen* (in de editie 1500 nochtans de Brabantse vorm *uutspouwen*). De Vlaamse *ei*-spelling in gesloten syllabe (zie par. 2.e) zijn niet alle door *ee*'s vervangen, veelal wel bij woorden zonder umlautfactor, die ook in het Brabants geen *ei* hebben: *been*, *beesten*, *deel*, *meest*, *gheest*, *beelde*. Woorden mét umlautfactor, waarbij in het Brabants de diftong *ei* de klankwettige vorm is, hebben de *ei* vaker behouden, zoals in *beteykenen*, *ghemeinlic*, *meyninghe*. De enkele monosyllabische *s*-meervouden uit de legger zijn overgenomen.

Tabel 1 laat zien dat de taal van de *editio princeps* uit 1500 in de herdruk van 1504 vergaand van Vlaamse dialectkenmerken ontdaan is, en dat in de herdruk van 1548 vrijwel alle Vlaamse dialectkenmerken verdwenen zijn op de *s*-meervouden *mans* (viermaal) en *sodts* (eenmaal in rijmpositie) na. Het Vlaamse bijwoord *nu* heeft in de schrijftaal het Brabantse *nou* verdrongen en is in het zuiden de algemeen Nieuwnederlandse vorm geworden.

De edities van 1500 en 1504 zijn beide gebruikt voor de herdruk van 1548, want die verschilt soms van de ene en soms van de andere, getuige de volgende gevallen.

(1) hoofdstuk 28

1500: *dat zijn cracht wijsheit ende goedheit onhendelic ende ombegrijpelic is* (e3r)

1504: *dat zijn cracht wijsheit ende goetheit onbegripelic is* (e6v)

1548: *dat zijn cracht wijsheyt ende goetheit oneyndelic ende onbegrijpelic is* (i3r)

De bezorger van de editie 1504 (her)kende het woord *onhendelic* wellicht niet en liet het weg. Degene die de tekst in 1548 bezorgde, ontvlaamste *onhendelic* tot *oneyndelic*.

(2) colofonpagina, vers 7

1500: *Uut puerer minnen die an ons gestaect is* (p7v)

1504: [omissie] (q7v)

1548: *Uut puurder minnen die aen ons ghestaect is* (F3v)

De regel *Uut ... is* staat niet in de editie 1504, wel in de editie 1548.

(3) hoofdstuk 74

1500: *ende de quaeddoen* (k7v) [omissie] *ghe quaeddoenders te machtich zijn* (k8r)

1504: [omissie] *ders te rechtene nae haer verdiensten. Ende om dat eni* (l1v)

1548: [omissie] *ders nae haer verdiensten te rechtene. Ende om dat eeni* (u4r)

De passus *ders ... (e)eni* staat niet in de editie 1500, wel in de edities 1504 en 1548.

Terug naar het centrale punt: de Antwerpse drukkers hebben de Vlaamse dialectvormen in het narrenschip van 1500 goeddeels vervangen.

4. Van Laatmiddeelvlaams naar Vroegnieuwnederlands

De ontvlaamsing van het narrenschip strookt met de tanende economische en culturele positie van de Vlaamse steden Brugge en Gent in de laatste decennia van de 15de eeuw, ten faveure van het economisch sterk groeiende Antwerpen, dat ook cultureel een leidende positie kon innemen. De Vlaamse boekdrukindustrie, in gang gezet in Gent ca. 1470 en in Brugge ca. 1473, is getuige de *Incunabula Short Title Catalogue* (ISTC) rond 1490 zo goed als ingestort (Eisenstein 1997: dl. 1, 37-38), anders dan in de universiteitsstad Leuven en de havenstad Antwerpen.³

De ISTC noemt voor Gent 24 werken, gedrukt tussen ca. 1470 tot 1490, voor Brugge 34 werken, gedrukt tussen ca. 1470 en 1490, voor Leuven ruim 260 werken, gedrukt tussen ca. 1472 en ca. 1505, en voor Antwerpen ruim 450 werken, gedrukt tussen 1481 en 1506. Voor Gent en Brugge noemt de ISTC geen latere drukken dan in de aangegeven periode, wel voor Leuven en Antwerpen. Van de 24 Gentse drukken hebben er drie een Nederlandse tekst: twee ervan zijn éénbladdrukken, de derde is een Latijns-Nederlandse uitgave. Een van de 34 Brugse drukken heeft Nederlandse tekstdelen. Van de 260 Leuvense drukken hebben er elf een Nederlandse titel, van de Antwerpse 450 zo'n 140. Voor ongeveer dezelfde periodes geeft Cuijpers (1995: 71-72) voor Gent 10 en voor Brugge 38 werken, en afgerond voor Leuven 240 en voor Antwerpen 562 werken. De verhoudingen tussen de Latijnse en de Nederlandse titels op basis van de ISTC komen globaal overeen met die van Cuijpers.

Toen rond 1500 de boekdrukkunst in de Lage Landen ook met Nederlandstalig werk tot bloei kwam, ging die ontwikkeling gepaard met een uniformering van de geschreven volkstaal in drukwerk. Antwerpen kon het voortouw nemen door de Vlaamse Opstand (1483-1492) tegen Maximiliaan van Oostenrijk, die het regentschap over Vlaanderen opeiste. Buitenlandse bankiers en kooplieden in Brugge verhuisden naar Antwerpen, al keerde een aantal voor enige tijd naar Brugge terug (Van Houtte 1966: 45; Spufford 2006: 154). In de opstandjaren namen de 'Antwerp citizenships' (Van der Wee 1963: dl. 3, 60-61) sterk toe.⁴ Daarbij kreeg Brugge het zwaar te verduren door de concurrentie van Brabantse beurzen: in Antwerpen met Pinksteren en St. Bavo (1 oktober) en in Bergen op Zoom met Pasen en Allerheiligen (1 november) (Gelderblom 2004; Bolton & Bruscoli 2008). Deze beurzen, die vier tot zes weken duurden, trokken met hun zeer gevarieerde aanbod van ruwe grondstoffen tot luxe eindproducten honderden leveranciers, kooplieden en vaklieden vanuit heel Brabant, Vlaanderen, Brugge inbegrepen, Zeeland, Holland en het buitenland, zoals Engeland, het Rijnland en het zuiden van Duitsland, Italië en Portugal. De beursgangers en hun gastheren, van bestuurders tot logementhouders, hadden een gemeenschappelijke voertaal nodig om vlot te communiceren met lieden van elders.⁵ Velen vestigden zich in de Brabantse handelssteden, aangetrokken door de onbegrensde mogelijkheden in handel en nijverheid. Antwerpen, met ca. 32.000 inwoners tussen 1450 en 1475, groeide door migratie van ca. 40.000

inwoners in 1496 naar ca. 55.000 in 1526 (Bolton & Bruscoli 2008: 363; Van Roey 1995: 99).⁶ Al rond 1460 tekende zich af dat de Scheldestad kon uitgroeien tot de machtigste handelsmetropool in Noord-Europa (Van Houtte 1966; Bolton & Bruscoli 2008) en tot hét economische centrum van de Lage Landen (Van der Wee 1963; Blockmans 2010).

Ondanks Antwerpens toenemende culturele hegemonie werden de narrenschepedities van 1504 en 1548 niet Brabants herwerkt. Juist door zijn intermedieërende handelsrol zullen de uitgevers er al vroeg beseft hebben dat zij met hun drukwerk niet alleen lezers van de lokale markt moesten willen bedienen, maar een zo groot mogelijk publiek. Toch is daarmee niet verklaard dat zo'n aanpak mogelijk was. Zo stelt Burke (2004: 94): 'print may be viewed as a catalyst, assisting changes rather than initiating them, and requiring certain cultural or social preconditions in order to succeed'. Terecht, immers, de auteurs, bezorgers, correctoren en zettters moesten voor hun ingreep wel een bovengewestelijke taal beheersen en op een redelijk consistente wijze hanteren.

Al in de middeleeuwen werden niet alle dialectkenmerken van de spreektaal in de schrijftaal weergegeven. Provincialismen werden bewust vermeden in het streven naar een algemenere schrijftaal (Willemyns 1997: 190-191). Ook in het narrenschip van 1500 worden typisch Vlaamse vormen afgewisseld met vormen die als niet-regionaal zijn aan te merken (zie par. 2). Uit enkele doubletten blijkt belangstelling voor taalvariatie en inleving in het lezerspubliek. Zo staat in de titel van het boek *zotten* naast *narren*, dat in de bedoelde betekenis niet gangbaar was, en op de keerzijde het triplet *ghii zotten ghii dwasen ghii dorren* met tegen het eind van hoofdstuk 5 een regionale specificatie: *zot* voor Vlaanderen, *gheck* of *dorre* voor Zeeland, *mal* voor Holland, *dwaas* voor het Rijnland en *nar* voor Zuid-Duitsland. De boekdrukkunst bevorderde de bewustwording van de geografische taalvariatie: steeds meer mensen maakten in druk kennis met geschreven Nederlands, ook uit andere (dialect)gebieden.

De migratieachtergrond van vele Antwerpenaren en de handelscontacten op de Brabantse jaarbeurzen waren ideaal voor de vorming van een bovengewestelijke voertaal in en om de kosmopolitische handelsstad. De Antwerpse boekdrukkers, die met hun talige ingrepen hun afzetgebied beoogden te vergroten, zijn stellig instrumenteel geweest in de standaardisatie van de schrijftaal, een proces dat door volkstalig drukwerk versterkt zal zijn. De uniformering van het Nederlands is in

de narrenschepeditie van 1548 zover gevorderd dat daaruit niet meer valt op te maken uit welke regio de auteur van de oorspronkelijke Nederlandse versie afkomstig is.

De taalverschillen tussen de drie narrenschepedities maken de economische en culturele omslag in de zuidelijke Lage Landen van begin 16de eeuw zichtbaar, en tevens de grote betekenis van de boekdrukkunst voor de standaardisering van het geschreven Nederlands: die technische innovatie gaf daaraan een enorme impuls.

Noten

1. Bij de determinatie van de Vlaamse kenmerken heeft Jan Goossens ons terzijde gestaan. Verder hebben wij relevante nadere informatie gekregen van een anonieme beoordelaar en enkele deelnemers aan de KANTL-bijeenkomst van 21 mei 2014.
2. Een verdere talige onderbouwing van deze toeschrijving wordt voorbereid.
3. Vergelijk Geeraedts (1987: 17-20) voor de bloei van de Antwerpse boekdrukkunst in de zestiende eeuw.
4. In Van der Wees meting zijn groothandelaren niet meegeteld: om in Antwerpen te mogen handelen hoefden zij het poorterschap niet aan te vragen (Gelderblom 2000: 40).
5. Ongetwijfeld trokken de beurzen tot vermaak en vertier ook veel rondtrekkende zangers met supraregionale teksten. Zo leidt Hummelen (1992: 22) uit Bades *Prenotamenta* in de 1502-uitgave van Terentius' komedies af dat in Vlaanderen en omliggende gewesten beroepsacteurs rondtrokken. Daarbij wijst hij (p. 23) erop dat zulke 'camerspelers' in 1496 in Antwerpen uitgesloten werden van rederijkerswedstrijden. Verder zal het geen toeval zijn dat *Een schoon liedekens Boeck* in 1544 in Antwerpen verscheen als vermeerderde herdruk. In het lied 'Ghepeys, ghepeys vol van envijen' van de Oost-Vlaming Mathijs de Castelein zijn in het Antwerps liedboek Vlaamse taalkenmerken vervangen, zoals *vlouck* > *vloecke*, *been* > *beyden*, *Deur* > *Door*.
6. Volgens Cuijpers (1995: 75) had Antwerpen rond 1500 maar 30.000 inwoners.

Geraadpleegde literatuur

- Anonymus. 1500. *Dit is der zotten ende der narren scip*. Parijs: Guide Coopman.
- Anonymus. 1504. *Dit es der sotten Ende der narren scip*. Antwerpen: Henrick Eckert.
- Anonymus. 1548. *Der Sotten Schip oft dat Narren schip*. Antwerpen: Marie Ancxt. Facsimile: Loek Geeraedts (red.). 1981. *Sebastian Brant: Der sotten schip. Antwerpen 1548*. Middelburg: Merlijn.
- Berteloot, Amand. 1984. *Bijdrage tot een klankatlas van het dertiende-eeuwse Midelnederlands*. Deel 1-2, Gent: KANTL.
- Blockmans, Wim. 2010. *Metropolen aan de Noordzee: de geschiedenis van Nederland, 1100-1560*. Amsterdam: Bakker.
- Bolton, Jim L. & Francesco Guidi Bruscoli. 2008. When did Antwerp replace Bruges

- as the commercial and financial centre of North-Western Europe? The evidence of the Borromei Ledger for 1438. *The Economic History Review* 61. 360-379.
- Brant, Sebastian. 1494. *Dasz Narrenschyff ad Narragoniam*. Bazel: Johann Bergman.
- Burke, Peter. 2004. *Languages and communities in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cuijpers, Peter M.H. 1998. *Teksten als koopwaar: vroege drukkers verkennen de markt. Een kwantitatieve analyse van de productie van Nederlandstalige boeken (tot circa 1550) en de 'lezershulp' in de seculiere prozateksten*. Nieuwkoop: De Graaf.
- Eisenstein, Elizabeth L. 1997. *The printing press as an agent of change*. Deel 1. Cambridge: Cambridge University Press.
- Geeraedts, Loek (red.). 1987. *Ulenpiegel Antwerpen 1580*. Antwerpen: Berghmans.
- Gelderblom, Oscar. 2000. *Zuid-Nederlandse kooplieden en de opkomst van de Amsterdamse stapelmarkt. 1578-1630*. Hilversum: Verloren.
- Gelderblom, Oscar. 2004. The decline of fairs and merchant guilds in the Low Countries, 1250-1650. *Jaarboek voor Middeleeuwse geschiedenis* 7. 211-219.
- Goossens, Jan. 1980. Middelnederlandse vocaalsystemen. *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*. 161-251.
- Hummelen, Willem M.H. 1992. Performers and performance in the earliest serious secular plays in the Netherlands. *Comparative Drama* 26. 19-33.
- Janssen, Theo & Ann Marynissen. 2013. Brabants oude zot (1500) en Erasmus' goddelijke Zotheid (1509) in een intieme relatie? In Hanno Brand e.a. (red.). *De tien-duizend dingen. Feestbundel voor Reinier Salverda*. 249-265. Leeuwarden: Fryske Akademy.
- Locher, Jakob. 1497. *Stultifera Nauis*. Bazel: Johann Bergman.
- Marynissen, Ann. 1996. *De flexie van het substantief in het 13de-eeuwse ambtelijke Middelnederlands*. Leuven: Peeters.
- Mooijaart, Marijke. 1992. *Atlas van Vroegmiddelnederlandse taalvarianten*. Utrecht: LEd.
- Munters, Christiaan. 1972. *Dagboek van Gebeurtenissen (1529-1545)*. Assen: Van Gorcum.
- Spufford, Peter. 2006. From Antwerp and Amsterdam to London: The decline of financial centres in Europe. *De Economist* 154. 143-175.
- Van der Wee, Herman. 1963. *The growth of the Antwerp market and the European economy (fourteenth-sixteenth centuries)*. Deel 1-3. 's-Gravenhage: Nijhoff.
- Van Houtte, J. A. 1966. The rise and decline of the market of Bruges. *The Economic History Review* 19. 29-47.
- Van Loey, Adolphe.⁸1980. *Middelnederlandse spraakkunst*. Deel 2. *Klankleer*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Van Roey, J. 1995. De bevolking. In W. Couvreur e.a. (red.). *Antwerpen in de XV^{de} eeuw*. 95-108. Antwerpen: Mercurius.
- Willemyns, Roland. 1971. *Bijdrage tot de studie van de klankleer van het Brugs op het einde van de middeleeuwen*. Tongeren: Michiels.
- Willemyns, Roland. 1997. Laatmiddelnederlands (circa 1350-1550) [Sectie 4.1-4.5]. In Maarten C. van den Toorn e.a. (red.), *Geschiedenis van de Nederlandse taal*. 147-225. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Zarncke, Friedrich. 1854. *Narrenschiff*. Leipzig: Georg Wigand.